

Fekete J. József

Sándor Iván utóbbi könyveiről

A tiszaezlári per és 2015

Sándor Iván 1973-ban tényfeltáró riportútján kerekedett az 1883-as tiszaezlári per eseményeinek nyomába, a per iratait fölhasználva igyekezett tisztázni Solymosi Eszternek a zsidók általi meggyilkolását, rituális fölláldozását állító vád és védelem, ez utóbbit Eötvös Károly látta el, tényeit és a vérvádnak a település lakóira nehezedő hatását, illetve következményeit, ami nyomán megalakult az Országos Antiszemita Párt, amely rövid időre ugyan, de bejutott az Országgyűlésbe is. A per és Eötvös kiállása az ártatlanul megvádoltak mellett országos fölháborodást váltott ki, mert azok kapcsán nemzetközi fórumok vették nyelvükre a korabeli magyarországi igazságszolgáltatást és a közéleti állapotokat. Később jeles magyarországi gondolkodók, közírók arról a fölismerésükről számoltak be, hogy az ország köztudatában a történelemtanítás nyomán hamis berögződés él a hajdani eredményekről és hőstettekről, amivel szemben él egy folyamatosan szított ellenségtudat, egy rágalomtechnika, ami ugyancsak hamis és téves alapokról gerjeszti a nemzettudat negatív tartalmait.

Az eset rövid története, hogy 1882-ben az akkor 14 esztendő Solymosi Eszter cselédnek szegődött, miként akkoriban sokan mások, majd hamarosan nyoma veszett. Anyja követelésére vizsgálat indult, ami során egy kiskorú kikényszerített vallomása alapján a helyi zsidóságot vádolták meg, hogy a lány nyakát elvágták, hogy vérét belesüssék, belekeverjék húsvéti pászkaájukba, a legenda folytatása szerint a lányt talán befalazták a Zsinagógában. Sándor Iván könyvterjedelmű esszéjében leszögezi, hogy *„a zsidó rítus nem ismeri az emberáldozatot”*. (50.) A nyomozás során egymás után következtek a lefogások, minden vádlott ártatlannak vallotta magát, végül fölmentő ítélet született. Csakhogy időközben fölborult az ország toleranciás túróképessége és az erre reagáló nemzetközi közvélemény. A tiszaezlári per jelentős időn át a sajtó figyelmének középpontjában állt, az Egyesült Államoktól Japánig.

A vádlottak védője protestáns hitének üldöztetéséből kiindulva a mindenkori kisebbség, így a zsidóság mellett kötelezte el magát, előrelátón jelezte, hogy rossz irányba vezet a vallási-faji megosztás minden, de főleg a kormány által támogatott vagy eltúrt változata.

A vérvád, vagyis a zsidókra irányuló dühkompenzáció voltaképpen a társadalmi állapotokkal elégedetlen közösség indulatos megnyilvánulása, Sándor Iván szerint ez a vétségáthárítás, amiről könyvében így ír, módosult ugyan, de érzelmi manipuláltsága századunkban se veszített erejéből: *„Minél több kudarcot él át egy nemzet, minél kielégítetlenebbek igényei, annál inkább van szüksége rá, hogy történelmét valamilyen módon kompenzálja. Múltjának idealizálása, mitizálása a fennmaradás pszichikai erőforrása lesz. Sikertelenségeire*

mondvacsínált ürügyeket keres, kudarcélményeit, felgyülemlett indulatait erőszakos kitérőkkel, hamis vádakkal próbálja levezetni. Keserves történelmi tapasztalatokról önszépítéssel tereli el a figyelmet. Kitér a szembenézés, a döntés felelőssége alól; nem lelkiismeret-vizsgálatot vár, hanem ködösítést a reális nemzeti önismeret szellemének elterjesztése helyett, hazát mentő héroszokat, mindig túlereje miatt győztes ellenfeleket kreál; az »árulókat, cselszöveket«, a belső ellenséget, amely végső soron »minden baj« forrása, a »megbízhatatlan idegenek« közül választja, a »nehéz múltból«, a »rögös jelenből« önszépítéssel menekül.” (24.)

A tiszaezlári „gyilkosság” nem bűnügy, hanem politikai esemény. Sándor Iván egy Kossuth-idézettel nyomatékosítja, hogy az egész ügynek politikai háttere van, amely a középkor tévképzetei nyomán a zsidókat teszi meg bűnbaknak a kortárs társadalomban. Utána részletesen taglalja, hogy minden korban, minden társadalomban adott volt a kiközösítés, amelyek során szörnyű vádak mellett váltak a fanatizmus áldozatává nép- és vallási csoportok tagjai, mert – Kossuthot idézve – „A nép érzi a nyomort, de nem tud magának okairól számot adni” (50–51.), ennek a feszültségnek a levezetésére születnek a téveszmék és balítéletek, amelyek fanatikus bántalmazásba torkollva terelik el a figyelmet a valós problémákról. A szerző a későbbiek során általánosságban is visszatér a kirekesztés-megtorlás társadalmi problematikájához, annak mechanizmusához, de a tiszaezlári per nyomozási iratait, jegyzőkönyveit, ügyészi és védőbeszédeit áttekintve egy összetett, szer-teágazó, több szinten működtetett retorziós módszertanról rántja le a leplet, egyben pszichológiai szempontból is fölmutatja az ember morális tartásának motorját is. A vérváddal terheltek mindvégig tagadták az ellenük fölhozott koholmányokat, ehhez erkölcsüket, a zsidóság öszövétségi történetét, törvényeiket, rítusaikat hozták föl tanúbizonyosággként, de mindez bizonyára kevés lett volna, ha nincsen elszánt és végtelenül alapos védőjük Eötvös személyében: „Elnyomó gépezetek, koholt perek, uszító kampányok áldozatait önmaguk akarata ellenére csak véletlen körülmények menthetik meg. De a pusztítást, a manipulációs gépezetek működését akadályozó eszmék, erők, emberek küzdelme is arra öszzpontosul, hogy az áldozatokat passzív méltóságukból »keserűséggel, de bizakodással viselt« helyzetükből kiragadja, és szembefordulásra ösztönözze, szabadulásuk esélyét nyissa meg előttük. Mi lett volna a tiszaezlári per ártatlan vádlottjainak sorsa, ha nem Eötvös védi őket, ha nem ébreszti fel aktivitásukat, nem szilárdítja meg legtöbbször elhatározását?” (85–86.) – veti fel a költői kérdést Sándor Iván.

A tiszaezlári per, bizonyítja a továbbiakban a szerző, mindössze egy állomása volt az Európa zsidótlánítását célzó eszme burjánzásának. A perről szóló könyv, amely 1976. május végén jelent meg, későbbi kiadásaihoz írt előszavak teret adnak a szerzői intimitásnak is. A könyv megjelenését megelőzően kilenc évvel a témáról *Tiszaezlár* címmel drámát is írt Sándor Iván, amit 1967. március 10-én mutatott be a Miskolci Nemzeti Színház. A dráma a mostani kötetben olvasható, miként a drámaszöveg kapcsán készült interjú is. Nemkülönben fontos a kötet utószava – címe is szokatlan: „Kossuth nemes, szabad Magyarországa...” –, amiben ugyancsak figyelemre érdemes gondolatokat fejt ki „a lejtőre sodort országról”, „a manipulált emlékezetéről”, a kirekesztés politikájának újbóli erőre kapásáról. „2015-re a parlamentarizmus liberális változatában kifakadó fertőzési góccok hatására stabilizálódtak az újabb struktúrát formáló események. A zsidókat, cigányokat, bevándorlókat érintő stigmatizáció összekötődik a lakosság kormányzati politikával egyet nem értő jelentős részének a nemzetből való kitagadásával. Az újabb fertőzési góccok újraroncsolják a népesség mentalitását.” (235.) Végül: „Hosszú a múlt árnyéka – irtam 2014-es naplómban. Tiszaezlár árnyéka ehhez a múlthoz tartozik. Ha az időre vonatkozó kérdések értelmét keressük, nem szabadulhatunk attól, hogy a jelen árnyéka is hosszú (lesz).” (236.)

(L'Harmattan Kiadó – Könyvpont Kiadó, 2015)

A történelem gépangyala – válogatott esszék

Talán a fentebbi írásból is kiviláglik, Sándor Iván egyszerre országban és nemzetben gondolkodó író, aki a regényírás mellett terjedelmes esszékben nyúl a témáihoz, a magyarsághoz, a zsidósághoz, az állam egykori és mai politikájához, az általa észlelt jelenségeket igyekszik elhelyezni a világpolitika palettáján, többműfajú szerzőként nem csupán publicisztikájában, de az erre irányultságára is érdemes figyelni egyéb könyveiben is.

Sándor Iván válaszokat keres, ugyanis felvetődő kérdésekből nincsen hiány, ráadásul a múlt és a jelen megértése mellett a (közel)jövő problematikájára is kíváncsi. Jelen kötetében az utóbbi három évtizedben írt esszéinek egyharmadát válogatta össze, hogy szólhasson a *Régmúlt* fejezet cím alatt a parancsuralmi terror okozta következményekről, majd a jelentős magyar gondolkodókról a *Gondolkodó magyarok* fejezetben, utána a kortárs Európa-képről az *Ezredforduló* fejezetben, a kötet gerincét képező Bibó István-i gondolkodás mentén születtek a kötet záró *Új évszázad* című fejezet kortárs világunkat elemző esszéi. A még zárolt anyagként olvasott Bibó-életmű meghatározó jellegű Sándor Iván esszé-írásában, politikai és társadalmi gondolkodásában, korábban kötetnyi terjedelmű esszét jelentetett meg a gondolkodóról (*Leperegnek a nyolcvanas évek. A kilencvenes évek és Bibó hagyatéka*, 1988), hogy nem titkoltan a „*még maradandó s a már meghaladandó gondolatai alapján mérlegeljem a jelent*” (251.) – írja a szerző. Tapasztalatai elszorítóok. Kuroszava filmjéből idézve: „*Amióta világ a világ, ölve él az ember... mindig ugyanazt az utat járja.*” (255.) Emiatt igazi bolondság értelmesnek tartani a világot, hiszen „*nincs kezdet és vég. Minden újra indul és folytatódik.*” (254.) Ezen megállapítás tükrében Sándor Iván látja a jövőt. De nem váteszként, jós látnokként, hanem a múlt és a jelen analitikus földolgozása nyomán, bizonyára ezért nevezte a kötet előszavában (*Egy palackposta üzenetei*) Földényi F. László Sándor Ivánt „*író-történész*”-nek, aki itt szépíróként történelmi esszéket – tegyem hozzá: politikai esszéket – közöl, mintha alkotóműhelyébe hívná olvasóját, hogy fikciómentesen tárja föl előtte a huszadik század történetének a magyar nemzetre (is) kivetülő elszürkülését, erős megfogalmazásában: a tények elhazudását, vagy bár elhallgatását, és a következmények arcátlan fényezését, az önámítás intézményes generálását, „*a félresöprés hangyaszorgalmát*”. (13.)

A történelemkutató analitikus alaposságával tekinti át a korabeli dokumentumokat a Don-kanyarban történt tragédiáról, a 2. magyar hadsereg – amely egyébként nem szerepelt a Magyar Királyi Hadsereg korabeli hadrendjében – elképesztő embervesztéséről, amit az állami propagandagépezet sunyi és naiv módon azzal próbált eltussolni, hogy a bakákat nagyon sok településről sorozták be, 2–3 ember hiánya ugyanis ugyanúgy nem tűnik föl egy faluban, mint ahogy 15–20 eltűnté sem egy nagyobb városban. Ez a félrevezető, félretájékoztató, elhallgató (dez)információs politika arra szolgált, hogy az országban féken tartsa az indulatokat. Értésülések nélkül – akinél az információ, annál a hatalom, tenném hozzá – az ország értelmisége voltaképpen nem is szembesült az ifjú magyar férfiakat megsemmisítő orosz vágóhídról, amiről ennek következtében sem a lil-lafüredi, sem a szárszói értelmiségi tanácskozáson, az említett tájékoztatatlanság hiányában, érdemi szó nem esett. Az akkori, bizonyára rosszul választott politikai oldal igyekezett magát kivonni a következmények alól, sietett hirtelen minden ablakot becsukni, lesötétíteni a jelent, egyben a múltat, vele megkerülhetetlenül a jövőt. Aki a múlt föltárására vállalkozik, annak „*a tényemetőt kell kiforgatnia*” (37.) – észrevételezi Sándor Iván, most gondolkodóként, máshol történetkutatóként vagy szépíróként. „*Az intézmények a háborús részvételt, a katonai akciókat mint a fasiszta hadvezetőséggel szövetségben végrehajtott cselekedeteket kezelték, ami tény volt, ám az általános tény és a rossz oldalon vívott háborúba belekényszerítettek személyes sorsa, helyzete között semmiféle különbséget nem tettek. Holott*

nyilvánvalóan többségben voltak azok, akik ha kezdetben talán nem, de a frontvonalakba való megérkezés után, s főképpen az 1942-es őszi-téli összecsapásoktól kezdve kételkedtek abban, hogy az ország határait több mint ezer kilométerre kell megvédeni." (35.) Az ehhez hasonló elvakultság, a szembenézés igényének, a megfelelő reagálásmechanizmusnak a hiánya vezetett félmillió magyar zsidó megsemmisítéséhez is – írja Sándor Iván. A háború többszörösen átejtette az európai embert, ennek következménye lett a később turista-látványossággá vált/tett Auschwitz, a Gulag, 1956..., ezekről külön esszéikben értekezik a szerző, aki szerint akkor érte újabb sokk a túlélőket, amikor úgy gondolták, hogy 50 millió halottal meghozták a kellő áldozatot a történelem előtt. Ekkor merült föl a kérdés: hogyan tovább? Tadeusz Borowski lengyel író idézve, miszerint Európában szinte mindenki ölt, vagy éppen őt igyekeztek elpusztítani, ezek után képtelenség volt félelem nélküli jövőről álmodni, a remények elpárologtak a háború realitásával szembesülve. A módszeres emberirtás fölvetette morális csőd kollektív élményét egyéni lebontásban tárgyalja Borowski és a lágereket megjárt íróársai sorsa és alkotásaikban fölvetett erkölcsi kérdések nyomán. A Gulagról szóló esszé („Aki onnan vissza tud térni...”) ugyanígy az egyéni sorsot emeli az egyetemes félelem, kilátástalanság és elveszettség fekete drapériái elé, Lengyel József életét és munkáit nyomon követve. Az esszé Lengyeltől idézett zárata, 1971-es feljegyzés visszautal mindazok egyéni sorsára, akik emberként, értelmiségiként lágerbe kerültek, megölettek, emigrációba vagy belső emigrációba kényszerültek a múlt század harmincas-negyvenes, illetve negyvenes-ötvenes évek fordulóján: „Eljön-e / Eljön-e egyszer a kor, mikor érthetlenné válik / amitől féltünk.” (74.)

Az 1956-os magyar népfölkeléssel, forradalommal három esszéjében is foglalkozik, kettőben analitikus módon, történelmi és politikai elemzéssel, a harmadikban személyes hangütéssel, noha az egyéni tapasztalat, az események személyes megélése az előző két szövegben is helyet kap. A magyar forradalomnak a nemzetközi közvélemény általi pozitív megítélését abból vezeti le, hogy a még közeli, világháborús események által gerjesztett félelem és lefojtás alatt álló, biztonságérzetét porrá zúzó emlékezete által megvert európai ember képtelen volt megfelelő alternatívát vizionálni a gyilkos fasizmus és a diktatórikus bolsevizmus között, az 1956-os magyar forradalomban Európa a reményt, az Énben föllángoló, fölszabadító reményt ünnepelte. A forradalmi események és mindmáig indázó szövődményeiről írt elemzésének szándékát a következőképpen foglalta össze: „Próbáltam arról beszélni, hogy milyen, csak a magyar társadalomfejlődésre jellemző, és – mögötte – milyen, az egész európai helyzetre jellemző kérdések, illetőleg a múlttal és az újabb aporiákkal való szembenézési hiányok alakították a mai történelmi-tudati szituációt.

Próbáltam egy »peremtörténetben« univerzalizásokat megpillantani. A közös emlékezni tudás általános megoldhatatlansága nem csak a lelkiismeret, a felelősségvállaló szellem mai megrázó élménye. Beleködölódik az európai ember elfojtásaiba, neurózisaiba, önszembenezésre való képtelenségébe, revánsvágyaiba, indulataiba, s így »megy át« az új nemzedékkel a jövő századba is.” (85–86.)

Ezzel az átörökített problémával két fejezetben is foglalkozik Sándor Iván: az *Új évszázad* és az *Ezredforduló* címűekben. A *történelem AIDS-virusa* című írásában Szálasi Ferenc és nyilasai 1944. október 15. utáni „tevékenységéről” szólva a szerző dokumentáló és a dolgok mögé néző szándékán átsüt a szépiroí narratíva: „*Áll Szálasi Ferenc Budapest terepasztala előtt. Két uja közé csippenti a kelléktárgyakat. A sárga színűekből lesznek az Óbudai Téglagyárból Hegyeshalomig hajszoltak, onnan a gázkamrákba hurcoltak, a budapesti rakpartokon a Dunába lótt, a gettóban legyilkolt zsidók. A terepszínűekből lesznek a parancsmegtagadó honvédek, a felkoncolt katonaszökevények, a tarkón lótt, felakasztott ellenállók. A sötét színűekből lesznek az elpusztuló városalakók.*” (195.) A summa csupán egy része a háborúban elpusztult százezer budapesti magyar névsorának. Ehhez járul a 400.000 vidéki

zsídó származású magyar deportálása, a Don-kanyari katasztrófa számolatlan áldozata, a megtorlások során kivégzettek sora, ami az ország szeme láttára történt, de Horthy németbarát kormányzása alatt, mindezek ellenére, ténylegesen vak lelkesedéssel rohant vesztébe a magyarság, Szálasi rémuralma csupán tragikus végjátéka volt a korábbi politikának, amely, miként az AIDS, gyengítette a társadalom immunitását, olyannyira hatékonyan – írja a szerző –, hogy a magyarság ma is képtelen szembenézni múltjával, dialógust folytatni történelmével. Mert számára a XX. század eseményei a kiüresedést, az univerzális következtetések elmaradásának tapasztalatát hozták, a történelem számára metaforikusan egy képerket, amiből hiányzik a kép, illetve hamis képeket csempésztek helyébe. Ezt a dermesztő amnéziát igyekeztek feltörni a *Gondolkodó magyarok* fejezet példái, köztük a megkerülhetetlen Babits Mihály, Bibó István, Poszler György és Balassa Péter, illetve mások. Fölöttük Sándor Ivánnak az „ismeretlenbe szubverzíven behatoló esszéírás”-a. (233.) (L'Harmattan Kiadó, 2013)

A kő visszahull. Napló 1989/2014

Az alcím ellenére nem egy folyamatos naplót vehet kezébe az olvasó, Sándor Iván ugyanis a regényírástól egy-egy remek, nagyívű esszé megírásáig kedvetlenül ugyan, de intellektuális késztetésből mégis vállalva a bölcsekedést, kilépett korábban is a fikcióból az esszéírás terepére, a napló is hasonló módon, valamilyen elszakadást képez a szépirói munkától. A demokratikus váltás előszelei után, 1988-ban fogott naplóírásba, miként a főntebb említettekéből is kitűnik. Azért, mert ebben a sejtethető, eleve kételkedéssel fogadott módosulásban fölismerete az antidemokratizmus sarjadó csíráját, a nyugati demokráciához történő asszimilálódás lehetőségét, illetve annak történelmileg generált lehetetlenségét. Ezeket a naplójegyzeteket, amelyeket voltaképpen három éven át vezetett, folyamatosan közölte a *Forrás* lapjain, majd könyvekben is, a mostani kötethez, egy 2014-es, csonka naplót is csatolt, mintegy zárszóként a korábbi meglátásai mellé. A *Napló* voltaképpen hónapról hónapra írt esszésorozat, amiben a bevezető szerint a szerző nem a megtörténttel, a megképződötttel foglalkozik, hanem azzal, ami (ki)alakulóban van.

„Ma sok író csinál mást, mint amit ő tud-tudna a legjobban csinálni. Sok író csinál olyant, amit egy szervezeten kialakult, nem örökösen félformákba torzuló társadalomban másoknak (politikuskoknak, jogászoknak, publicistáknak) kellene csinálni” – írja 1989 februárjában, majd leszögezi: „Az író számára a perc és a végtelen kapcsolata mindig konstans állapot.” (20.) Később: „Egy esztendő és húsz esztendő, egy esztendő és száz esztendő között nem olyan nagy a különbség, mint amilyennek látod, miközben lérsz két egymástól ilyen távoli számot.” (109.) Ez a konstans állapot ad számára készíttést a múlt megértésére és a jelen vizsgálataira, a sorjázó „miért”-ek megfogalmazására. De nem a politikai csatározásokban: „Nem tisztességes mestere szakmájának az olyan író, aki ma nem érzi magát egyre inkább kontárnak a politikában. Az író-gondolkodó (szerencsés esetben) messzebbre lát a hétköznapnál, a szuverén szellem képviselője, a politikai harc mindennapi lövészárkaiban viszont csak akkor lehet eredményre törni, ha az ember a lába elé is néz, látja a vele együtt menetelők, a vele szembe menetelők mozdulatait, és (akarja, nem akarja) ehhez igazítja a lépteit.” (39–40.)

Pontosan látja, hogy az ideológia kéz a kézben jár a kontraszelekcióval, mind a hatalom, mind az ellenzék esetében, és a Kelet-, illetve Közép-Kelet-Európában dúló hatalmi hisztéria közepette valakinek kenyeret kell sütni, cipőt készíteni, gyereket nevelni, gépeket tervezni, vagyis szakmai tudásra van szükség, ennek megszerzéséhez viszont szellemi felemelkedés, oktatás, művelődés kell. Ott, ahol a politika artikulációja csupán félformákban létezik, a szellemi fölemelkedés is hasonló alakzatokba kényszerül, vagyis

elveszíti hatékonyságát. Ennek megakadályozását, a megalapozott szakmaiságot biztosító képzés, a társadalmi felépítmény érdemleges működésének megteremtését – egyszerűen fogalmazva – ezeknek a politikai frontvonalak alóli kivonásában vizionálja, természetesen a történelmi tapasztalatok ismeretében a majdani, többpárti képviseleti demokráciában (1989 márciusában írt sorai szerint) is kételyekkel övezve tudja elképzelni.

A *Napló* visszatérő csomósodási pontjai 1918–1919, 1944, 1956, 1989, Poszler György, Balassa Péter, Lengyel József, Lengyel László, Tamás Gáspár Miklós, Johan Huizinga és Julien Benda, illetve más gondolkodók írásai, a vizionált utak végén fölbukkanó zsákutcák, az elhallgatások és elhazudások, a vállalások és elutasítások, a derékba tört akarások, a „szisztematikus zűrzavar”, ezek köré vonja be az adott hónap politikai eseményeit, a szerző aktuális és korábbi olvasmányélményeit, híradásokat és újságcikkeket, amivel számos irányba indítja töprengéseinek vezérszárait. 1989-es naplójának végén az illúziótlanúságát fogalmazza meg: „A kérdés: lehet-e még diófákat ültetni?” (107.) Ettől a gondolatától folytatja egy költői kérdés felvetését 1990-es naplójának elején: „*hogyan lehet egyszer a végét vetni annak, hogy örökösen mindent mindig előlről kell kezdeni*”. (113.)

Sándor Ivánt igazolják a 2016. március 15-i, Budapesten történt események: ünneplés az egyik oldalon, tüntetés a másikon, az ellenzéki pártok egymástól eltérő állásfoglalása. A miniszterelnök a nemzet egységéről beszél, az ellenzék szerint Orbán Viktor és kormánya hátat fordított a nemzetnek, elárulta a magyarságot. Úgy vélhetnénk, politikai patronpuffogatás az egész, de nem az, hanem azoknak az okoknak a folyománya, amelyeket Sándor Iván esszéiben történetvizsgálata, a történelemtapasztalatok, hatásmechanizmusok abszolválása és társadalompszichológiai elemzése, politikatörténeti analízise nyomán origóként tapint ki. Leegyszerűsítve a *másság* köré vonja gondolatmenetét, ami a múlt században lángoló antiszemitizmus után a nemzetállamok létrehozásának óhaja mentén nemzeti, faj vallási stb. intoleranciába csapott át, a mindenféle *mássággal* szembeni türelmetlenségbe, miközben ezen mozgalmak működtetői szem elől tévesztették, hogy ők maguk is a *mások* kategóriájába jutottak, ebből következően, a zsidók kirekesztése elvének mentén maguk is „zsidókká” váltak, a zsidó *kirekesztettség* és a zsidó *félelem* eluralkodott egész Európán, hiszen mindenki „zsidóvá” vált valamilyen szempontból, külön tekintettel a külhoni magyarságra. A *mássággal* szembeni türelmetlenség tehát egyfelől vakság, mert nem látja önnön *másságát*, ami valamilyen szinten, valamilyen szférában megkülönböztettként, gyűlölendőként mutatja magát. Van-e esély a homogenizálódásra, a történelem során választott, bedőlt magyar utak egységre vezető harmonizálására? Az eddigi tapasztalatok alapján nincsen, zanzásíthatnám Sándor Iván bőven kifejtett választát: „*Valami nem tud véget érni, miközben valami elkezdődött.*” (171. o.) Bővebben: „*Végre lehetne okulni százötven esztendő magyar történelméből. De mintha aligha... A személyes történelmi-metafizikai lét egysége visszavonhatatlanul széttört. Lélek és tudat ebben a magárahagyottságban roncsolódik tovább.*” (167.)

George Orwell 1949-ben megjelent, 1984 című disztópiájában leírta, hogy a Párt, vagyis a mindenkor hatalom metonímiája képes visszanyúlni a múltba, s onnét eseményeket töröl ki, tesz érvénytelenné vagy manipulálja azokat saját jelentéstartalmukkal ellenkező megnyilvánulássá. Ezt a tapasztalatot, amit a fasizmus és a kommunista diktatúra közelmúltja hozott, Sándor Iván a mára kivetítve igyekszik megérteni, illetve a mából vett példákkal élve megértetni olvasójával, megfelelően egymással a múlttá minősült és a megélt történelmet. A kétségeket és reménykedést, a kiábrándulást és az elkeseredett megoldáskeresést megfogalmazó 1989–1991-es naplókra, esszékre 25 év után reflektáló, csonka 2014-es napló alapgondolata, hogy voltaképpen ismét mindent újra kell kezdenünk, képtelenek vagyunk megtalálni a módját ennek a kényszerű előlről kezdések

meghaladásának. „Az idő körkörös, mondta a Törpe, minden földobott kő visszahull” (255.) – idézi Nietzsche *Zarathustráját*, egyben értelmezve kötetének címét.

Sándor Iván megírta nagyívű politikai esszéit, de nem azért, hogy beavatkozzon az aktív politizálásba, mert az a politizálás, professzionalizálódása óta, az nem az író föladata, ám az író nem mehet el a politikai jelen történései mellett. Írói alapállásának megfogalmazását a 2014-es naplója legvégén adja: „A Horthy-rendszerben nőttem fel. Valószínűleg az Orbán-rendszerben fejeződik be az életem. Kafka azért ebben a században is segít szavakat találnom: velem minden mindörökre megtörtént.

Reggelenként kilenc óra körül magam elé húzom a kéziratpapírt. Választok a tollaim közül. A Jelenések könyvéből idézett mottóm szerint munkába kezdek.”(285.) A kötet hátsó borítóján olvasható mottó pedig a következő: „Írd meg tehát, amiket láttál: amik vannak s amik történni fognak ezek után...” (Jelenések könyve 1,2)

(L'Harmattan Kiadó – Könyvpont Kiadó, 2014)